УДК 373.2:140.8

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.72-1.25>**С. І. Якименко**кандидат педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри дошкільної та початкової освіти
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ У ДІТЕЙ 5–8 РОКІВ

У статті автор акцентує увагу на орієнтирах сучасної дошкільної та початкової освіти на особистісний розвиток дитини, формування у неї свідомого, ціннісного ставлення до навколишнього середовища, забезпечення умов для її духовного зростання. Визначено поняття «світосприйняття» як складна багаторівнева структура світогляду особистості. Розглянуто наукові підходи до розуміння зазначеного поняття, визначено риси дитячого світосприйняття. Розкрито підходи до розуміння зазначеного поняття з погляду різних наук. Світосприйняття як педагогічна категорія за своєю суттю інтегративне, оскільки є засобом опису і осмислення особистісних, соціальних, культурно-історичних і, власне, освітніх феноменів. Іншими словами, це багаторівнева структура, що відображає індивідуальне і соціально-типологічне ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу людини у варіативності форм і способів прояву цього відношення.

Зазначено, що світосприйняття як цілісний процес пізнання й осмислення навколишнього світу дитиною включає різноманітні етапи, періоди, напрями та зумовлено психічним станом особистості та характером її життєдіяльності. З'ясовано, що ступінь сприйняття дітьми однакових природних об'єктів чи явищ відповідає їхньому психічному стану, розвитку інтелекту, сформованим моральним і етичним нормам поведінки та діяльності в соціумі, метою якої є взаємодія особистості з навколишнім середовищем. Встановлено, що сприйняття навколишнього середовища як цілісності є важливим, оскільки сприяє усвідомленню дитиною його функціональної структури, яка за своїми законами впорядковує розмаїття явищ чи об'єктів. Визначено поняття «світогляд» та здійснено його ґрунтовний аналіз, оскільки світосприйняття є складником його рівневої структури: емоційно-чуттєвої (світovidчуття), усвідомлено-чуттєвої (світосприйняття), свідомої (світорозуміння), самосвідомої (світогляд як такий). Термін «світогляд» пояснено як систему поглядів на дійсність, яка визначає загальну спрямованість діяльності і поведінки людини та є найвищим синтезом знань, практичного досвіду та емоційних оцінок. З'ясовано, що основи світогляду закладаються практично з моменту народження людини, а засвоєні нею моральні норми, ідеали, принципи, правила поведінки зводяться у цілісну систему, яка дає їй змогу не лише зрозуміти навколишній світ, а й відшукати своє місце в ньому, сформувати своє ставлення до нього та зміст свого життя. Зроблено висновок, що у дітей 5–8 років ще не сформовані фундаментальні основи світогляду, тому метою виховання особистості є формування основ його структурних компонентів, зокрема світосприйняття.

Ключові слова: світосприйняття, світогляд, менталітет, структура, навколишній світ, освітнє середовище, виховання, цілісність, інтеграція, психічний стан, усвідомлення.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві на заміну технократичної ідеології формується нове гуманітарне світосприйняття, що характеризується цілісністю, динамічністю, спрямованістю особистості на діалог і взаємодію та відображає глобальні процеси, що відбуваються в суспільстві, зокрема: інтеграція в усіх сферах людського життя; прискорення темпу змін у соціокультурному середовищі; розширення можливостей комунікації між людьми.

Аналіз досліджень. Категорію «педагогічні умови» досліджували і обґрунтовували науковці К. Дубич, О. Гура, Н. Житнік, М. Зверева, Ю. Костюшко, О. Мещанінов, В. Стасюк та інші. Вивчення особливостей світосприйняття дитини здійснюють дослідники І. Біла, Г. Бурменська, Л. Виготський, Є. Нефедова, Н. Шишлянникова,

Т. Шмельова, Б. Гершунский, І. Дубов, Ж. Піаже, С. Тарасов, В. Шубінська.

Метою статті є розкриття сутності педагогічних умов формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років.

Виклад основного матеріалу. Визначення педагогічних умов формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років потребує уточнення поняття «педагогічні умови».

У Новому тлумачному словнику української мови поняття «умова» трактується таким чином: як необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; як обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; як правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяль-

ності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь; сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [8].

Педагогічні умови є «стійкими обставинами, що визначають стан і розвиток функціонуючих педагогічних систем» [9].

М. Зверева розглядає педагогічні умови як змістову характеристику компонентів педагогічної системи (змісту, методів, форм, засобів, особливостей взаємодії учасників педагогічного процесу тощо) [3].

Схожу думку висловлюють дослідниці Н. Іпполітова та Н. Стерхова, вважаючи, що педагогічні умови є одним із компонентів педагогічної системи, які відображають сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, впливають на особистісний і процесуальний аспекти системи та забезпечують її ефективне функціонування й розвиток [4].

За твердженням К. Дубич, термін «педагогічні умови» є «сукупністю взаємозалежних і взаємозумовлених заходів педагогічного процесу, які забезпечують досягнення конкретної мети» [1, с. 34]. Отже, педагогічні умови є складником освітнього процесу та в сукупності забезпечують його існування, функціонування та розвиток.

Визначення педагогічних умов залежить, по-перше, від структури освітнього процесу, по-друге, від суб'єкта, на якого здійснюється вплив із метою його перетворення, і по-третє, від мети відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів, прийомів та організаційних форм освітнього процесу, головним чином від основоположних принципів зазначеного процесу.

На переконання І. Мухрова, комплекс педагогічних умов виявляється в результаті здійснення послідовних дій, а саме: «виявлення основних компонентів, що забезпечують досягнення мети, їх аналіз і визначення міри причетності; вибір заходів, що посилюють ефективність кожного компонента; впорядкування отриманих умов (виключення зайвих, об'єднання декількох в одну тощо); перевірка кожної умови й усього комплексу» [7].

Отже, педагогічні умови формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років трактуємо як цілеспрямований відбір, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), форм організації інтегрованого активно-пізнавального освітнього середовища.

Узагальнивши всі аспекти трактування педагогічних умов, нами виокремлено **педагогічні умови оптимізації процесу формування** основ світосприйняття у дітей 5–8 років:

– створення *інтегрованого пізнавально-активного освітнього середовища* засобами впровадження інтегрованої особистісно-орієнтованої технології;

– забезпечення наскрізного процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років;

– мотивація педагогів до підвищення психолого-педагогічної компетентності в процесі формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років;

– формування педагогічної культури батьків у процесі партнерської взаємодії з педагогами;

– наступність і безперервність процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років.

Визначені педагогічні умови формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років становлять єдину систему освітнього процесу.

Охарактеризуємо *першу педагогічну умову* – створення *інтегрованого пізнавально-активного освітнього середовища* у процесі формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років. Одним з істотних феноменів сучасного освітнього процесу є створення освітнього середовища в закладі освіти, яке забезпечить комфортні умови для пізнавальної діяльності дитини, її розвитку та формування світоглядних уявлень. Розглянемо наукові підходи до визначення поняття «середовище». Тлумачний словник сучасної української мови пояснює поняття «середовище», як оточення, сукупність природних і соціально-побутових умов, а також сукупність людей, пов'язаних спільністю зазначених умов, у яких протікає діяльність людського суспільства, організмів [13].

Вивчення психологічної, педагогічної, методичної літератури, педагогічної практики свідчить про активне дослідження проблеми, пов'язаної зі створенням цілісного виховного процесу в освітньому середовищі.

У зв'язку із зазначеним вище нами висувається ідея створення *інтегрованого активно-пізнавального освітнього середовища в закладах дошкільної та початкової освіти*, здатного забезпечити формування основ світосприйняття у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Вивчення педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що ідеї Я. Коменського, Я. Корчака, А. Макаренка, Г. Спенсера та інших педагогів внесли певні зміни у визначення поняття «освітнє середовище».

Термін «освітнє середовище» у педагогіці розуміється як сукупність умов, які впливають на формування і функціонування людини в суспільстві, на оточення особистості, її здібності, потреби, інтереси, свідомість.

Дослідник С. Шацький відносить поняття «освітнє середовище» до соціокультурних інститутів, шкіл, ЗВО, установ післядипломної освіти тощо [14].

Учені вважають, що освітнє середовище здатне забезпечувати комплекс можливостей для саморозвитку всіх суб'єктів освітнього процесу.

Так, В. Левін виділяє такі компоненти освітнього середовища:

– соціальний – забезпечує можливості для задоволення і розвитку потреб суб'єктів освітнього процесу у безпеці, збереженні та підвищенні самооцінки, у визнанні з боку суспільства і в самоактуалізації;

– просторово-предметний – включає гетерогенність і складність середовища, зв'язок різних функціональних зон, гнучкість і керованість середовища як носія символічного спілкування;

– психолого-педагогічний – забезпечує розвивальні можливості на основі оптимальної організації системи зв'язків між елементами освітнього середовища.

Дослідник В. Сагатовський пропонує визначити показники змісту цілісності освітнього середовища, виокремлюючи при цьому такі його складники: цілісність буття трьох самоцінних започаткувань (людини, людства і природи); цілісність людини (у взаємодії його біо-соціо-духовно-індивідуальних властивостей); цілісності людської життєдіяльності.

Важливою є думка В. Сагатовського щодо аксіологічного оцінювання взаємодії людини й освітнього середовища, яка полягає в тому, що індивід повинен бути готовий до розумного вибору в процесі самоосвіти завдяки внутрішній духовній атмосфері.

Дослідники Б. Боденко, А. Куракін, Ю. Мануйлов, А. Хуторський, розглядаючи поняття «освітнє середовище» як об'єкт педагогічного дослідження, посилаються на положення щодо нерозривності освітнього процесу і виховання.

У контексті проблеми дослідження ми розуміємо інтегроване активно-пізнавальне освітнє середовище як створене соціокультурне оточення дитини, здатне забезпечувати розвиток її особистості. Дослідник Т. Темерівська відзначає, що розвиток поняття «активність» у теорії та практиці освіти має складний шлях: від активності у догматично репродуктивній діяльності до пошуково-творчої активності. Різні підходи до дослідження структури особистості зумовили відповідно два підходи до розробки проблеми активності як психолого-педагогічної категорії, а саме: діяльнісний та особистісний. У першому охарактеризовано активність у контексті діяльності, а в другому – активність як якість особистості. Вони свідчать про природу самого явища як складної інтегративної, багаторівневої властивості суб'єкта діяльності [12, с. 7].

Другою педагогічною умовою нами визначено забезпечення наскрізного процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років. У Концепції Нової української школи наголошується, що виховний процес має стати невіддільним складником усього освітнього процесу, проходячи наскрізно як через навчальні предмети, так і систему позакласної, позашкільної роботи, та орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема: морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага

до життя, повага до себе та інших людей); соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [5].

Третя педагогічна умова – мотивація педагогів до підвищення психолого-педагогічної компетентності в процесі формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років. За педагогічним словником, поняття «професійна компетентність трактується як «сукупність знань, вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності, умінь аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію» [10]. Професійна компетентність, на думку В.О. Сластьоніна, – це інтегральна характеристика ділових та особистісних якостей спеціаліста, яка відображає не тільки рівень знань, умінь, досвіду, достатній для досягнення цілей професійної діяльності, але й соціально-моральну позицію особистості [11, с. 98].

Н. Кузьміна відносить до компонентів професійної компетентності: спеціальну компетентність у галузі дисципліни, що викладається; методичну компетентність у галузі формування знань, умінь і навичок; психолого-педагогічну компетентність в галузі мотивів, здібностей, спрямованості; аутопсихологічну компетентність як рефлексію педагогічної діяльності [6, с. 87].

Як вагому та необхідну розглядаємо **четверту педагогічну умову** – формування педагогічної культури батьків у процесі партнерської взаємодії з педагогами. Робота з родиною була і лишається актуальною і складною проблемою у діяльності закладів освіти у зв'язку з низьким рівнем соціально-психологічної культури учасників взаємодії (батьків і вчителів, вихователів), що викликає проблеми у спілкуванні; незнання батьками вікових особливостей дитини; відсутність у батьків «педагогічної рефлексії», тобто невміння аналізувати власну виховну діяльність, критично її оцінювати, знаходити причини своїх педагогічних невдач; нерозуміння батьками своєї ролі як соціальних замовників у визначенні змісту, форм та методів роботи закладу освіти з родиною; недостатня поінформованість батьків та відсутність інтересу батьків до життєдіяльності дитини в закладі освіти.

Педагогічні знання допоможуть батькам краще пізнавати дитину, розуміти її потреби, усвідомлювати шляхи впливу на неї, реально оцінювати ту чи іншу ситуацію, розв'язувати проблеми виховання не інтуїтивно, а на раціональній основі, що сприятиме оволодінню педагогічним тактом у взаєминах з дітьми.

П'ята педагогічна умова. Перспективність і наступність процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років припускає орієнтацію освітнього процесу в закладі дошкільної освіти та школі на досягнення рівня розвитку дитини

5–8 років. Послідовне здобуття освіти можливе за умов дотримання принципів перспективності й наступності між суміжними ланками освіти, зокрема між дошкільною та початковою [2].

Принципи побудови дошкільної та початкової освіти за умов реформування загальної середньої освіти в рамках Концепції Нової української школи мають багато спільного, як-от:

- гуманізм як прояв поваги до особистості, тобто доброзичливе, турботливе ставлення до дітей без застосування примусу й насилля;
- урахування вікових особливостей дітей і досягнень попереднього етапу розвитку;
- визнання самоцінності кожного вікового періоду;
- орієнтація на індивідуальні схильності, інтереси, темпи розвитку дітей;
- створення умов, комфортних для розвитку пізнавальних та психічних процесів у дітей, їхньої спрямованості на активність у соціумі;
- усвідомлення мотивів власної поведінки, позитивної самооцінки, самоповаги та ввічливого ставлення до інших;
- забезпечення реалізації можливостей і здібностей дитини.

Наступність розглядається нами як внутрішній зв'язок, який проявляється в пізнавальній діяльності дитини, і зовнішній – пов'язаний з діяльністю педагогів. Компонентами структури пізнавальної діяльності дітей 5–8 років є такі: мотиваційно-цільовий, який зумовлює взаємозв'язок між мотивацією і цілепокладанням; змістовно-інформаційний, який свідчить про систематичне отримання нових знань про навколишній світ; діяльнісний, що забезпечує активне включення дитини в процес пізнання навколишнього світу, оточуючих людей і самопізнання; рефлексивний, що формує навички само-, самооцінювання результатів власної діяльності та діяльності товаришів. Зовнішній зв'язок наступності полягає у педагогічній діяльності вихователів і вчителів, яка виявляється у забезпеченні наступності процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років на основі єдиних принципів: гуманізація, демократизація і виховання на основі врахування вікових, психологічних й індивідуальних особливостей кожної дитини; розробка і впровадження в практику інноваційних за своєю суттю програм.

Розробка зазначених вище педагогічних умов формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років ґрунтується на таких методологічних підходах: особистісно зорієнтованому, системному, діяльнісному, компетентнісному.

Висновки. Педагогічні умови формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років розглядаємо як цілеспрямований відбір, конструювання та застосування елементів змісту, методів (приймів), форм інтегрованого *пізнавально-активного освітнього середовища*.

Перспективи подальшого наукового пошуку пов'язані з дослідженням особливостей формування основ цілісного світосприйняття у дітей 5–8 років.

Список використаної літератури:

1. Дубич К.В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Рівне, 2007. 267 с.
2. Забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2345-zabezpechennya-nastupnost-zdo-ta-nush>
3. Зверева М.В. О понятии «дидактические условия». *Новые исследования в педагогических науках : сб. ст.* / [под ред. В. С. Самойлова]. М. : Педагогика, 1987. Вып. 1. С. 29–32.
4. Ипполитова Н., Стерхова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация. *General and Professional Education*. 2012. № 1. С. 8–14.
5. Концепція «Нова Українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва : Высшая шк., 1990. 119 с.
7. Мухров И.С. Условия формирования профессиональных компетентностей молодых квалифицированных рабочих в системе начального профессионального образования. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 3. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6195>.
8. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконті, 2005. Т. 3. 863 с.
9. Педагогіка : [учеб. пособ. для студ. пед. учеб. завед.] / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. Москва : Школьная Пресса, 2002. 512 с.
10. Професійна освіта: словник : навч. посіб. / уклад.: С.У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н.Г. Ничкало. Київ, 2000. С. 78.
11. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. и др. Педагогіка : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. Заведений. / под ред. В.А. Сластенина. Москва : Издат. центр «Академия», 2002. 576 с.
12. Темерівська Т.Г. Формування пізнавальної активності студентів медичного коледжу в процесі вивчення природничо-наукових дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2004. 197 с.
13. Тлумачний словник сучасної української мови: загальнонавчана лексика / за заг. ред. В. Калашника. Харків : ФОП Співак, 2009. 960 с.
14. Шацкий С.Т. Работа для будущего. Москва : Просвещение, 1989. 223 с.

Yakymenko S. Pedagogical conditions of formation of fundamentals of world perception in children 5-8 years old

In the article the author focuses on the guidelines of modern preschool and primary education on the personal development of the child, the formation of a conscious, valuable attitude to the environment, providing conditions for its spiritual growth. The concept of "worldview" is defined as a component of the multilevel structure of the worldview of the individual. Scientific approaches to understanding this concept, defining the features of children's worldview are considered. Approaches to understanding this concept from the point of view of various sciences are revealed. World perception as a pedagogical category is essentially integrative, as it is a means of describing and understanding personal, social, cultural, historical and educational phenomena, a multilevel structure that reflects the individual and socio-typological attitude to the external and internal world of man in the variability of forms and ways of manifestation in this regard.

It is noted that the world perception as a holistic process of cognition and understanding of the world around the child includes various stages, periods, directions and due to the mental state of the individual and the nature of his life. It was found that the degree of children's perception of the same natural objects or phenomena corresponds to their mental state, intellectual development, formed moral and ethical norms of behavior and activities in society, the purpose of which is the interaction of the individual with the environment. It is established that the perception of the environment as a whole is important because it promotes the child's awareness of its functional structure, which according to its laws regulates the diversity of phenomena or objects. The concept of "worldview" is defined and its thorough analysis is carried out, as world perception is a component of its level structure: emotional-sensory (world perception), conscious-sensual (world perception), conscious (worldview), self-conscious (worldview as such). The term "worldview" is explained as a system of views on reality, which determines the general direction of human activity and behavior and is the highest synthesis of knowledge, practical experience and emotional assessments. It is found that the foundations of the worldview are laid almost from the moment of a person's birth, and the moral norms, ideals, principles, rules of behavior mastered by him are reduced to a holistic system that allows him not only to understand the world, but also to find his place in it. Their attitude to it and the meaning of their lives. It is concluded that children 5–8 years have not yet formed the fundamental foundations of worldview, so the purpose of educating the individual is to form the foundations of its structural components, in particular, worldview.

Key words: world perception, worldview, mentality, structure, environment, educational environment, upbringing, integrity, integration, mental state, awareness.